

Isaac Deutscher

Blev revolutionen förrådd?¹

Häromdan fick jag med posten de två sista numren av två sovjetiska tidskrifter, *Kommunist* och *Voprosy Istorii*, tillsammans med en ny billig engelsk utgåva av Trotskijs *Den förrådda revolutionen*. Det räckte med att en stund skumma igenom de två tidskrifterna för att upptäcka hur Trotskijs ande än en gång förföljer de härskande kretsarna i Sovjetunionen. *Kommunist* attackerar Sjepilov för den flathet som han visat mot ”revisionister” i litteraturen och konsten och säger att Sjepilov hämtat sin inspiration från Trotskij, som påstås ha ansett att skribenter och konstnärer borde avhålla sig från alla slags politiska ”engagemang”. Den andra tidskriften, *Voprosy Istorii*, gör ett nytt försök att uttradera Trotskij från den Röda Arméns och inbördeskrigets historia. Det är inte lika enkelt som det var på Stalins tid. ”Friheten” att förfälska historien är nu mycket kringskuren och arkiven har öppnats för unga historiker, som förvånats över att upptäcka hur kraftigt Trotskij tornar upp sig som grundare och ledare av Röda armén. *Voprosy Istorii* försöker att diskret och ganska halvhjärtat mildra verkan av denna upptäckt.

Dessa nya försök att besvärja Trotskijs ande ändrar inte på det faktum – i själva verket bekräftar de detta – att en ny generation sovjetiska intellektuella brottas med innebörden av Trotskijs kamp mot Stalin och dess betydelse för den efterstalinistiska erans problem. Även frågan om Trotskijs återupprättande lurar bakom en del av de aktuella politiska stridigheterna. Molotovs och Kaganovitjs fall har säkert fört ett återupprättande närmare. Chrusjtjov, som var en mycket nitisk stalinist i över tjugofem år, är visserligen inte positiv till det, men han kommer lika lite att få sista ordet i denna fråga som Molotov och Kaganovitj.

Det handlar inte bara om historien eller postum rättvisa för en stor revolutionär ledare. Om det var så enkelt, skulle inte Trotskij uppta en sådan plats i de sovjetiska diskussionerna 17 år efter att han mördades och trettio år efter att han deporterades från Moskva. Intelligentsian i Moskva, Warszawa, Prag, Östberlin och kanske t o m i Peking, undrar om de kan lära något från Trotskij. Innehåller hans skrifter några budskap till de kommunister som strävar efter att frigöra sig från stalinismen och försöker skapa ett alternativ till den?

Tito, Gomulka, Mao och Chrusjtjov har, var och en på sitt eget vis, givit en del på kort sikt praktiska svar på de frågor som avstaliniseringen reser. Men ingen av dem har tillhandahållit några seriösa teoretiska allmänna slutsatser; ingen har tillhandahållit ett bredare historiskt perspektiv; och ingen har ens försökt att förklara stalinismens ursprung och karaktär och på så sätt göra det lättare att på ett riktigt sätt ta itu med dess arv. De har alla varit mer lyckosamma än Trotskij när det gäller att göra motstånd mot stalinismen – de stod emot den under dess nedgång. Men av alla Stalins motståndare är Trotskij den ende som har åstadkommit en systematisk och allsidig kritik.

I *Den förrådda revolutionen* framlade han sin slutliga version av denna kritik. Han skrev boken i Norge 1936, strax innan de stora utrensningarna, och den har sedan dess blivit den nutida trotskismens bibel, citerad *ad nauseam*², som det avgörande argumentet i alla tvister mellan anhängarna till olika trotskistiska sekter och grupper. Men detta verk har också gjort djupt intryck långt bortom dessa kretsar. På något underligt sätt har den blivit en av de mest inflytelserika böckerna under detta århundrade. En del av dess idéer har brutits ur sitt sammanhang och populariserats vitt och brett av en lång rad skribenter som har livnärt sig på smulor (och inte de bästa smulorna) från Trotskijs rika bord. James Burnham t ex, har baserat

¹ Denna recension publicerades ursprungligen i *New Statesman*, London, 24 augusti 1957.

² *ad nauseam* (latin) = ”tills illamående”, dvs innebär att något ständigt upprepas tills ingen längre orkar säga emot. – Ö anm.

sin *Direktörernas revolution* på några fragment av Trotskijs teori. *Den förrådada revolutionen* kan höras i mycket av Koestlers författarskap. Orwell tog starka intryck av den: fragmenten ur ”Boken” som upptar många sidor i 1984, är en parafra på *Den förrådada revolutionen*, precis som Emanuel Goldstein, författaren till ”Boken” och Storebrors gåtfulle motståndare har Trotskij som förebild. Slutligen har också en del av det kalla krigets mer intellektuellt ambitiösa propagandister hämtat sina argument från denna källa.

Trots de oegentliga sätt på vilka *Den förrådada revolutionen* har kommit att användas, förblir den en av marxismens klassiker (och till skillnad från en del av dessa klassiker, kan den lätt läsas och förstås av icke-marxistiska läsare). Det finns obestriddligen olika lager av tankar i den och alla är inte av lika stort värde och har inte heller lika bra stått emot tidens tand. Men det är bara helt naturligt. Trotskijs skapande intellekt brottades med ett stort, komplext och nytt problem. Han framkastade olika, ibland motstridiga hypoteser och försökte förenkla analysen genom att tillgripa ibland mindre lyckade historiska analogier. Han behandlade ämnet utifrån sina olika egenskaper: som en opartisk och strängt objektiv sociolog och analytiker; som en kämpe och landsförvisad ledare för en undertryckt opposition och som en passionerad pamflettförfattare och polemiker. Polemikerns bidrag, hans lysande anti-stalinistiska smädelser, utgör den mer flyktiga och lättillgängliga delen av hans arbete och har naturligtvis haft en tendens att överskugga Trotskijs djupa och strikt analytiska argument.

Inget är enklare än att utifrån denna bok sammanställa en lista med fel och felaktiga förutsägelser. Trotskij menade på allvar att den stalinistiska byråkratin strävade efter att överge offentligt ägande och att dess medlemmar snart skulle kunna bli delägare i den sovjetiska industrin – han ansåg t o m att ”Stalinkonstitutionen” från 1936 skapade ”de politiska förutsättningarna” för en sådan förändring i produktionsförhållandena. Han förutspådde att kollektivjordbruken skulle upplösas under det andra världskriget, att det sovjetiska monopolet på utrikeshandeln skulle kollapsa och att västerländskt (allierat) kapital skulle tränga in i Ryssland.³ Han såg inte hur Stalins Ryssland skulle kunna komma segrande ur kriget med samhällsstrukturen intakt, om inte kriget avslutades med hjälp av en proletär revolution i väst, och han var egendomligt övertygad om att sådana revolutioner skulle stoppa det Andra världskriget på ett mer avgörande sätt och mycket tidigare än de stoppade det Första.

Men vi har kanske mer att lära även av Trotskijs misstag än vad vi kan lära av ”korrekta” plattityder från de flesta politiska skribenter. Även hans felaktiga hypoteser och förutsägelser innehåller viktiga element av sanning och de flesta följer ur antaganden som är helt riktiga. Han är i detta avseende inte olik Marx: hans tänkande är ”algebraiskt” korrekt även när hans ”aritmetiska” slutsatser är felaktiga. Han överskattade det ”borgerliga” inslaget i den stalinistiska byråkratin, men han gjorde helt rätt i att blottställa det, särskilt vid denna tidpunkt då så många av ”Sovjetunionens vänner” var helt blinda för det. Hans förutsägelser om den revolutionära utvecklingen under det Andra världskriget vederlades av det faktiska händelseförloppet, främst därför att han såg det Andra världskriget alltför mycket i termer av det Första. Men hans allmänna insikter om det ömsesidiga förhållandet mellan krig och revolution var djupa och erbjuder fortfarande nycklar (men inte mer än nycklar) till en förståelse av det Andra världskrigets revolutionära efterspel.

Det som ger *Den förrådada revolutionen* dess tyngd som ett dokument för vår tid är den mästerligt kritiska överblick över det stalinistiska samhället under dess tidiga och mellan-skede som Trotskij här tecknar – det stalinistiska samhället i alla dess aspekter, från den ekonomiska till den kulturella. Medan polemikern fördömer ”förräderiet” mot revolutionen och byråkratins och framför allt Stalins ”konspirationer” och ”komplotter”, ser sociologen

³ Om vi betraktar det hela ur ett längre perspektiv än Deutscher, så fick ju faktiskt Trotskij till slut rätt även i dessa frågor – Sovjetunionen existerar inte längre, kapitalismen är återupprättad... – *Ö anm*

stalinismen och dess framväxt som en historisk process som bestäms av objektiva omständigheter, av den ryska revolutionens isolering och den skrämmande fattigdom och efterblivenhet som utmärkte de förhållanden under vilka den ”första arbetarstaten” hade att påbörja bygget av socialismen:

Rättfärdigandet av sovjetstatens existens som en tvångsapparat ligger i det faktum att den nuvarande övergångsstrukturen är full av sociala motsägelser, som inom konsumtionen – något som rör alla närmast och mest kännbart – är ytterst spända...

Grundvalen för byråkratyren är samhällets fattigdom på konsumtionsvaror, med den resulterande alla-mot-alla-kampen. När det finns tillräckligt med varor i en affär, kan köparna komma närhelst de önskar. När det råder knapphet på varor, tvingas köparna stå i kö. När köerna är mycket långa, är det nödvändigt att sätta dit en polisman för att hålla ordning. Sådan är utgångspunkten för sovjetbyråkratins makt. Den ’vet’ vem som skall få någonting och vem som måste vänta...

På detta sätt utvecklade sig av social nödvändighet ett organ, som har vida växt utöver sina socialt nödvändiga funktioner, och blivit ...källan till stor fara ... Massornas fattigdom och kulturella eftersatthet har åter förkroppsligats av härskares illasinnade skepnad med stor klubba i handen.

Trotsky nöjer sig inte med att blottlägga ojämlikheten och det byråkratiska styret mot bakgrund av deras speciella ryska bakgrund. Utifrån sin tids erfarenheter drar han en mer långtgående slutsats, som kan utläsas som en varning till kommunister och socialister överallt: ”De byråkratiseringstendenser, som kväver arbetarrörelsen i kapitalistländerna, skulle komma att göra sig gällande överallt även efter en proletär revolution”, även om det är högst osannolikt att de skulle anta lika barbariska former som i Ryssland. Han ansåg att denna fara var desto större eftersom ojämlikheten skulle bestå ”även i de mest utvecklade länderna, även i Förenta staterna” efter en socialistisk omvälvning, ty inte ens den amerikanska kapitalismen hade utvecklat nationens ekonomiska resurser tillräckligt för att lägga grunden till ett jämlikt samhälle. Detta uttalande motsäger de lättvindliga antaganden om motsatsen som är vanliga i den marxistiska litteraturen och som finns i Trotskijs egna tidigare skrifter, och det kan tjäna som en utgångspunkt för en ny marxistisk analys av den västliga kapitalismens och socialismens tillstånd i detta århundrade.

En artikel i en veckotidskrift kan inte göra rättvisa åt den rikedom av idéer som finns i denna bok, åt den brinnande socialistiska tillförsikt som besjälar den och åt dess uppslagsrika kraft och litterära spänst. En del av Trotskijs slutsatser är tvivelaktiga. Han undervärderade säkerligen i viss mån de socialistiska institutionernas och traditionernas livskraft till och med under den stalinistiska regimen, och underförstått även de reformistiska utvecklingsmöjligheter som finns inneboende i Sovjetunionen. Han hävdade bestämt att konflikten mellan byråkratin och arbetarna inte kan lösas på ett reformistiskt sätt och att det krävdes en ny proletär revolution, trots att han själv kraftfullt hade bekämpat denna ståndpunkt under många år. Hade han rätt när han övergav den reformistiska och antog en ”revolutionär” inställning gentemot den stalinistiska regimen? Enbart Sovjetunionens framtida utveckling kan ge oss svaret på denna fråga. Men historien har redan visat att han i grunden hade rätt i sin inspirerade profetia:

... under den närmaste och förberedande epoken skall och kan den faktiska utformningen av ett socialistiskt samhälle inte uppnås genom de förnedrande åtgärder, värdiga en efterbliven kapitalism, som sovjetregeringen tagit till, utan genom metoder mer värdiga en befriad mänsklighet – och framför allt inte under byråkratins piska. För just denna piska är det mest avskyvärda arvet från den gamla världen. Den måste brytas sönder i bitar och brännas på ett offentligt bål innan man kan tala om socialism utan att rodna av skam.

Översättning: *Martin Fahlgren* (i februari 2008)